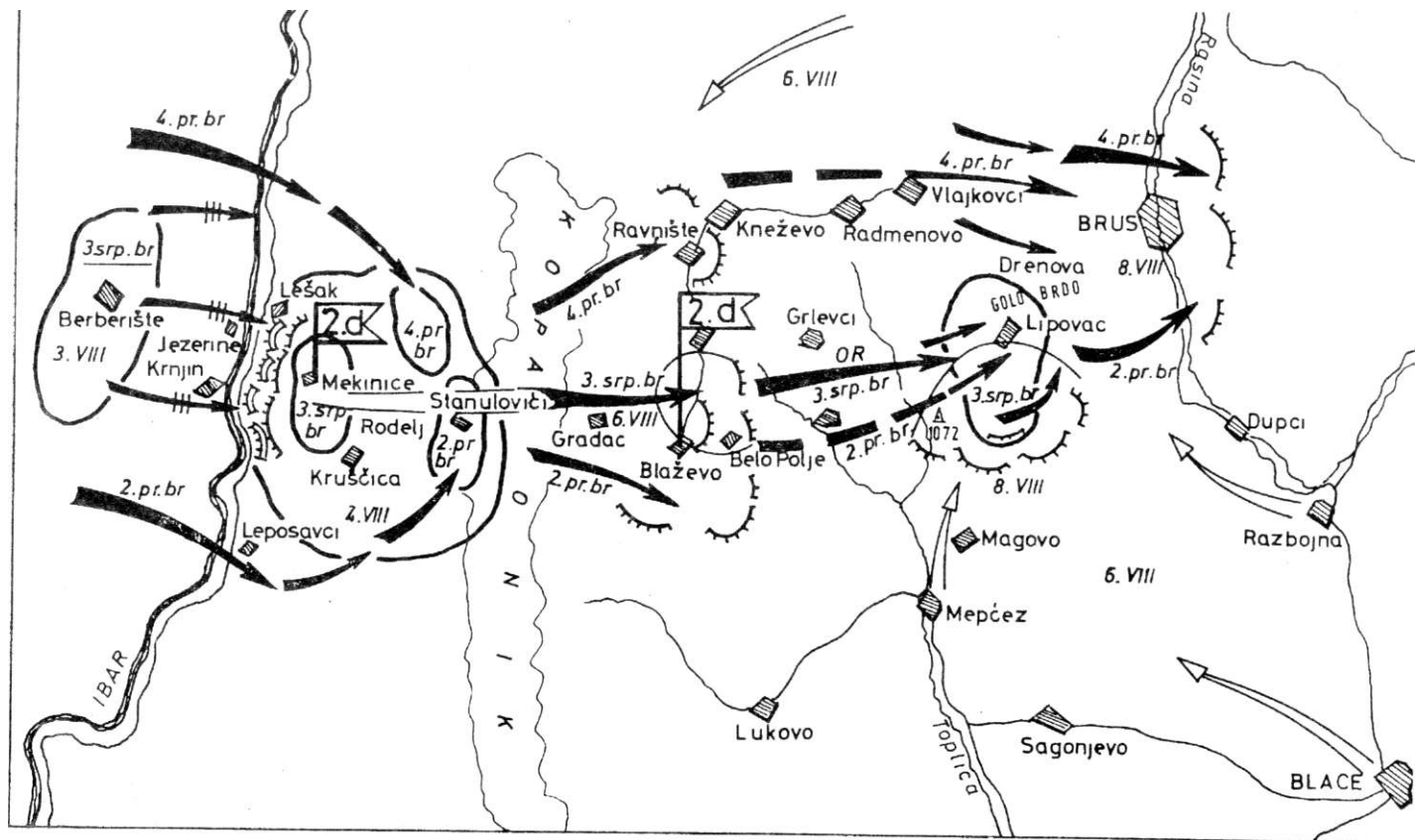

Приредио
ДУШАН
МИЛКОЈКОВИЋ

ОСЛОБОЂЕЊЕ КРУШЕВЦА 1944. ГОДИНЕ

Зборник докумената, студија и сећања учесника и савременика

Форсирање Ибра, марш и борбе јединица 2. пр. дивизије за
Топлицу (3—8. VIII 1944. год.).

С I Р - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

940.53 (497.11) "1944" (082)

Ослобођење Крушевца 1944. године:

Зборник докумената, студија и сећања

учесника и савременика /приредио Душан

Миљојковић. - Крушевац: Координациони одбор

секција ратних бригада Општинског одбора

СУБНОР-а, 1997 (Крушевац: ТП "Нови Комерц"). -

293 стр. илустр.; 21 цм

Тираж 1000. - Стр. 1-9: Предговор /Михајло

Црнчевић Мићан. - Библиографије стр.

289-290, 292-293.

1. Миљојковић, Душан

949.711 "1944" (082)

а) Народноослободилачка борба 1941-1945-

Крушевац - Зборници б) Крушевац -

Ослобођење 1944 - Зборници

ИД= 57864716

Приредио
Душан
Лилић*ојковић

ОСЛОБОЂЕЊЕ КРУШЕВЦА 1944. ГОДИНЕ

Зборник докумената, студија и сећања учесника и савременика

Крушевац
1997.

ОСЛОБОЂЕЊЕ КРУШЕВЦА 1944. ГОДИНЕ

**ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА, СТУДИЈА И СЕЋАЊА
УЧЕСНИКА И САВРЕМЕНИКА**

ИЗДАВАЧ: Координациони одбор секција ратних бригада

Општинског одбора СУБНОР-а Крушевац

ЗА ИЗДАВАЧА: Гарчевић Радун

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР:

Представници секција координационог одбора:

2. пролетерска дивизија

3. српска Н О У бригада

4. црногорска пролетерска бригада

6. српска Н О У бригада

21. српска дивизија

4. српска Н О У бригада

5. српска Н О У бригада

24. српска дивизија

17. српска Н О У бригада

25. српска дивизија

16. српска Н О У бригада

РЕЦЕНЗЕНГИ:

Чедомир Радовић

Михаило Црнчевић

ЛЕКТОР:

Ђиновски јелена

ФОТОГРАФИЈЕ НА КОРИЦАМА:

Радојичић Живота, вајар

ИЗБОР ФОТОГРАФИЈА:

Представници секција ратних бригада

КОРЕКТОРИ:

Гордана Бзенић - Миљојковић

Бранко Ковачевић

ПРИПРЕМА И ШТАМПА:

"НОВИ КОМЕРЦ" Крушевац

Компјутерска обрада

Бисерка Томашевић

ТИРАЖ:

1000 примерака

Кузман Николић

(О ослобођењу Крушевца)

(...) "О збивањима **ТОГ** преподнева и у подне писано је више пута, али тако да је ослобођење Крушевца сведено на локалне догађаје тих неколико сати и самим тим искључене су шире димензије, просторна и временска, неопходне за разматрање историјских догађаја, уствари процеса."

(...) "Ослобођење Крушевца је само завршни чин односа, збивања и вишемесечних борби за ослобођење Округа и овоГ дела јужне Србије. То није самостални догађај већ завршни део операција на ширем простору."

"Победа", петак 14. октобра 1994. године

(...) "Полемичних шонова и различитих тумачења одувек је било и биће.
(...)"

Увек од свега је најважније да све чињенице свих учесника буду изнете на видело, да свима буду доступне."

"Победа", петак 25. октобра 1996. године

О С Л О Б О Ђ Е Њ Е К Р У Ш Е В Ц А 1944. Г О Д И Н Е
ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА, СТУДИЈА И СЕЋАЊА
УЧЕСНИКА И САВРЕМЕНИКА

I

1. *Кузман Николић*
Мото
2. *Михаило Црнчевић Мићан*
Предговор
3. *Душан Миљојковић*
Одломци из монографије **16. српска бригада**
(ИСИ - ВИНЦ, БГД 1991.)

II

4. *Средоје Урошевић*
Друга пролетерска дивизија
Научни скуп у Краљеву 1986. године,
Издање, Београд - Краљево - Чачак
5. *Б. Срезовски и М. Андрић*
Трећа српска НОУ бригада
Одломци из монографије, ВИЗ, Београд, 1976.
6. *Блажо Јанковић*
Четврта пролетерска црногорска бригада
Одломци из дневника, БИЗ, Београд, 1975.
**Место и улога 4. пролетерске црногорс бригаде
у ослобођењу Крушевца**
Научни скуп у Краљеву 1986. године,
Издање, Београд - Краљево - Чачак
7. *Сећања учесника и очевидаца*
8. *Милорад Чукић*
Шеста српска НОУ бригада
Одломци из монографије
ИСИ, Београд 1991.
9. *Предраг Миленковић*
Седамнаеста српска НОУ бригада
Одломци из монографије
ВИНЦ, Београд 1989.
10. *Душан Миљојковић*
Команда крушевачког војног подручја
Рукопис у Историјском архиву - Крушевац, рб. 31

III

11. **"Погледи", Крагујевац**
Текст из броја, 57
12. **Одговори Општинског одбора СУБНОР-а Крушевац**
13. *Б. Николић*
Истина о "Ослободиоцима"
"Победа" 1990.
13. *Драгиша Милошевић*
Истина о ослобођењу Крушевца
"Победа" (у 5 наставака)
14. *Миодраг Јовановић*
Криви погледи на Крушевац
"Новости плус" (два наставка)
15. **Округли сто у Историјском архиву Крушевац 1990.Г.**

IV

16. *Адам Стоишић*
"Под небом Крушевца"
Грађански рат у крушевачком крају
Издање "Просвета" - "Крушевачки гласник", 1996.
17. *Кузман Николић*
Свануо је дан слободе
"Победа" 1996.
18. *Кузман Николић*
Ослобођење Крушевца октобра 1944.
у светлу односа четника и Немаца
"Победа" 1994.

V

19. **Списак погинулих бораца у периоду**
август-октобар 1944. године
20. **Редакциони одбор**
21. **Литература**
22. **Садржај**

ПРЕДГО ВОР

О борбама за ослобођење Крушевца 1944. године доста је нисано. У већини тих написа истакнуте су историјске чињенице о двомесечним борбама око Крушевца и дат је онис догађаја на сам дан када је Крушевац ослобођен од немачког фашистичког окупатора и његових слугу - домаћих издајника.

Посебан значај у описивању тих историјских чињеница и догађаја имају прилози Средоја Урошевића, ратног команданта II пролетерске дивизије, која је и водила борбе на овом подручју, Блажа Јанковића, ратног команданта IV црногорске пролетерске биргаде, Владе Срезовског и Милана Андрића из III српске, Милорада Чукића из VI српске и Предрага Миленковића из XVII српске бригадс. Све ове једпнице, сем XVII српске, сачињавале су II пролетерску дивизију, а XVII српска, била је под командом II пролетерске дивизије само један врло кратак период.

Овде ће бити објављена и сећања аутентичних сведока одређених догађаја у периоду двомесечних борби за ослобођење Крушевца, чије казивање ће посебно осветлити неке историјске чињенице.

Догађаје о борбама за ослобођење Крушевца 1944. године, најцеловитије је приказао Кузман Николић, професор историје и пуковник у пензији, у својој студији **"Ослобођење Крушевца октобра 1944. у светлу односа четника и Немаца"**. Један веома скраћен извод из те студије објављен је у крушевачкој "Победи" од 14. октобра 1994. године на странама 22. и 23. Тај извод штампан у "Победи", објављује се и у овој публикацији.

Овом Николићевом раду тешко да се могу ставити озбиљније критичке примедбе, сем кад се ради о његовој тврдњи на самом почетку текста у "Победи", да су Крушевац ослободиле јединице Црвене армије.

Тешко је прихватити такав став. јер се ослобођење Крушевца иикако не може везивати искључиво и једино за сам дан 14. октобар 1944. године. Ово и због тога што су претходне двомесечне борбе на крушевачком подручју, као и знатно ширем простору, створиле основне предуслове за ослобођење Крушевца. Не сме се тврдити да су јединице Црвене армије ослободиле Крушевац, само зато што су прве ушле у град, али практично без борбе, сем сукоба са четницима Мирка Томашевића на Расини, када је погинуло 18 црвеноармејаца.

Овде се мора уважити историјска чињсница да је у двомесечним борбама на овом подручју, из II иролетерске дивизије, према непотпуним подацима, погинуло 159 војника и старешина, од чега из IV црногорске пролетерске 108, III српске 31, VI српске 10 и из XVII српске 10.

Рањене, заробљене и нестале у том периоду нећемо ни помињати.

Као доказ, списак погинулих објављујемо у овој публикацији.

О ослобођењу Крушевца 1944. године, писао је, 1990. године и лист крагујевачких студената "Погледи", али у веома негативним и историјски потпуно неутемељеном и неприхватљивом контексту. Писац текста на ову тему усудио се да констатује да су Крушевац октобра 1944. године, ослободили од Немаца четници Драгутина Кесеровића. Када се зна да су четници под командом Драгутина Кесеровића, били у граду месецима раније, али не само они, били немачки вазали, да су заједно са немачким окупатором планирали и организовали одбрану Крушевца од напада Народно-ослободилачке војске Југославије, онда је беснредметно полемисати са тако грубо изнетом неистином. У осталом, у овој публикацији објављујемо све што су "Погледи" 1990. године о томе иисали, као и одговоре Онштинског одбора СУБНОР-а Крушевац. На ту тему, веома документовано су се јавили Драгиша Милошевић, садашњи директор Историског архива Крушевап, са вишс наставака у крушевачкој "Победи", као и М. Јовановић у "Новостима плус". О писању "Погледа" вођен је шири разговор на Радио-Крушевцу исте 1990. године.

О Писању овог "студентског " листа одржан је, у организацији Историјског архива и Општинског одбора

СУБНОР-а Крушевац, округли сто децембра 1990. године. На овом скупу је учествовао велики број непосредних учесника ратних догађаја октобра 1944. године, међу којима и ратни командант дивизије, генерал у пензији Сredoје Урошевић, чије је излагање било од посебног значаја. Том приликом је направљена велика техничка грешка, јер није вођен стенограм рада а снимагел-аматер. није укључио тон на камери, тако да смо остали ускраћени за комплетан узид у рад тог стола. Записник који се овде објављује, водило је лице које није било вично таквом нослу. Због свега тога, извињавамо се учесницима округлог стола, као и читаоцима ове публикације.

Ипак. непосредан повод за издавање ове публикације је појава књиге **"Нод небом Крушевца"** Адама Стошића, издање 'Крушевачки гласник' - Крушевац и "Просвета" - Београд, 1996. године, као и потреба да се на једном месту нађе све оно што је значајно за ову тему.

Књига **"Под небом Крушевца"**, с обзиром на временски период који обухвата и материју којом се бави, требало је да представља велику историјску и књижевну вредност за Крушевац и крушевачки крај, и посебно за младе генерације које иза нас долазе.

Међутим, када се ради о оцени карактера II светског рата на подручју Крушевца од 1941. - 1944. године, као и опису ратних догађаја, борбених дејстава, распореда војних јединица и одређивања њихових задатака, има доста нетачних, нејасних и противречних тврдњи. Ово се посебно односи на поглавља поменуте књиге **"Грађански рат 1941. - 1944. у крушевачком крају"** и **"Ослобођење Крушевца 1944."**

Сам наслов поглавља **"Грађански рат 1941. - 1944. у крушевачком крају"** представља негирање ослободилачког карактера НОП-а у II светском рату, на овом подручју. Квалификујући сукобе четника и партизана у крушевачком крају као **"грађански рат"**, гшсац је сметнуо с ума чињеницу да Историја Народно-ослободилачког рата није никада ни на једној теригорији у Југославији те сукобе тако квалификовала, па тако ни на крушевачком подручју.

Писац, с тим у вези, игнорише и неке друге важне чињенице, које указују да те сукобе није могуће тако квалификовати. Навешћемо само неке најважније.

Прво, на почетку сваког рата, на и нашег народно-ослободилачког, као у осталом и у свим другим кризним ситуацијама, долази до диференцијације и раслојавања разних политичких снага и организација, па су се тако, у одређеном тренутку, снаге које су предводили Дража Михајловић, Милан Недић, Димитрије Љотић и сл., ставиле на сграну и у службу фашистичких окупатора.

Друго, Комунистичка партија Југославије, као једина способна и организована политичка снага на територији тадашње Југославије 1941. године, позвала је све народе тадашње Југославије, независно од политичких опредељења, националне, верске или неке друге припадности, на оружани устанак у борбу против фашистичких окупатора. Такав став настављен је читавог рата и то је био једини задатак свих слободољубивих и патриотских снага окупљених око антифашистичког народно-ослободилачког покрета.

Треће, сврставање поменутих снага уз фашистичке окупаторе, неизбежно је довело до сукоба између тих снага и снага Народно-ослободилачког покрета. Самим тим сгворен је фронт где су на једној страни били фашистички окупатори и њихове слуге - домаћи издајници, а на другој народно - ослободилачки покрет.

У таквим условима не може бити говора о грађанском рату у крушевачком крају, као ни било где у Југославији.

Иначе, тезу о грађанском рату у Југославији у периоду од 1941. до 1945. године, покушавају да намегну оне снаге које желе да избегну квалификацију издајника и одговорност пред историјом. Зашто писац Стошић, који не припада тим снагама, заступа квалификације о грађанском рату, остаје нејасно.

Када се ради о сарадњи четника и Немаца, писац је изнео тврдњу да већина четничких команданата или војника није могла прихватити ту сарадњу. Да је ова тврдња тачна, вероватно никада не би дошло до те прљаве и издајничке сарадње, тим пре што је тешко веровати да би мањина, када су сви наоружани, могла приморати већину на ту сарадњу.

У Поглављу "Ослобођење Крушевца 1944." у ст. 1. писац каже: "... Ускоро (17. IX) поново се формира 6. српска бригада са око 200 бораца...". Историјска документа и сећања живих учесника говоре да је у бригади на дан формирања било између

700 и 800 бораца. Из документације која се објављује у овој публикацији видеће се да Стошићева бројка од 200 бораца није гачна

У истом поглављу, иисац, о задацима јединица које су остале на овом подручју, каже: "Циљ ових јединица је да контролишу путне правце од Крушевца и Александровца према Трстенику, а с друге странс према Каонику и Здрављу." Оваква формулација задатка јединицама XI пролетерске дивизије не одговара историјским чињеницама. О задацима јединица II пролетерске дивизије, које су водиле борбе на овом подручју, ратни командант те дивизије друг Средоје Урошевић каже: "У том духу дивизији је у свом задатку чишћења и чврстог држања Жуне и Поморавл-а, био главни циљ Крушевац - његово ослобођење, као и пресецање комуникација долинама Јужне и Западне Мораве". (II пролетерска дивизија - операције у Жупско - Западноморавско - Ибарском басену издање 1986. године).

У истом иоглављу, четврти став, писац каже: "После 2-3 покушаја демонстративног напада на Крушевац (више извиђачког карактера), од којих је један био и на Аеродром, долази до већ описаног пораза партизанских снага...". Овде се ради о чисто субјективној оцени. која се не ослања на било какве историјске изворе. Колико је из архивских докумената и сећања непосредних учесника познато, овде се није радило ни о каквим демонстративним нападима, већ се озбиљно рачунало на могућност ослобођења града. То се може закључити по упорности IV црногорске пролетерске бригаде, која је 10. IX 1944. напала град са 4 своја батаљона, као и у поновљеном нападу 11. IX 1944. године, такође са 4 батаљона. Демонстративни напади се не изводе оваквим, већ са знатно мањим снагама. Код напада на град, оба пута су поједине јединице улазиле у град до строгог центра (сгара гимназија - Споменик). У тим борбама погинуло је више бораца бригаде, међу њима и један од признатих јунака бригаде, командир чете Шахбаз Салих, који се ухватио у коштац са немачким официром испред старе гимназије и тада су оба погинули.

Оописани "пораз партизанских снага у тзв. Западноморавској операцији (18-22. септембар)" познат је само писцу Стошићу, пошто таква оцена не постоји ни у једном историјском документу. Партизанске снаге су, водећи борбе на

поменутом подручју, повремено морале и да се повлаче са одређених положаја, посебно са леве обале Западне Мораве, али циљ је увек био избегавање непотребних жртава или заузимање знатно повољнијих положаја. Повлачење јединица у борбеним дејствима не значи увек и пораз.

У одељку "Ослобођење града 14. X. 1944.", писац Стошић анострофира четничког команданта Кесеровића, као човека који игра важну улогу у ослобођењу Крушевца од Немаца. Објашњавајући сусрет четника и јединица Црвене армије на дан 14. октобра 1944. године, писац каже: "Кесеровић је обећао руском официру да ће сам уклонити немачку посаду, без напада града споља..." и даље "Кесеровић је позвао команданта немачке посаде, који је обећао да ће се повлти одмах, а што се тиче оружја, мора тражити дозволу од надлежне команде." За неверовати је да је овако што било могуће, чак и да су Немци предали 6. октобра команду града Кесеровићу, како пише Кузман Николић у својој студији, сасвим је сигурно да му нису предали команду над немачким снагама, па је невероватно да је он као њихов вазал и слуга могао постављати Немцима било какве услове, а најмање оне да му се Немци предају и да предају оружје његовим снагама. Оваква недовољно студиозна, а може се рећи и субјективна писања и доводе грађане и читаоце таквих написа у дилему - ко је ослободио Крушевац 1944. године.

Сасвим је сигурно да Немце никакви Кесеровићеви позиви нису приморали на повлачење, већ су то урадили плански, чим су сазнали да се јединице Црвене армије приближавају Сталаћу, Ћићевцу, Варварину и с друге стране Ђунису. Њихово повлачење штитили су управо четници под командом Драгутина Кесеровића, јер 14. октобра на прилазима граду јединице III српске, VI српске и IV црногорске пролетерске бригаде воде огорчену борбу са четничким снагама које бране Крушевац од напада снага народно-ослободилачке војске. Тако је дошло и до погибије 18 руских војника крај Расине, када су их из заседе покосили четници ДМ под командом Мирка Томашевића.

Осим тога Стошић сусрет четника и Црвене армије описује као нешто најнормалније. Тако он каже: "поздрави - загрљаји савезника". Тешко је схватити такав начин писања, кад се зна да су током читавог рата четници били сарадници фашистичких окупатора и да никако нису могли бити и савезници

Црвене армије која се огорчеко борила управо против фашистичких окупатора.

Непобитна је чињеница да су четници под командом Драгутина Кесеровића били у Кругаевцу, заједно са немачким окупатором најмање два месеца пре ослобођења Крушевца и да су заједно са немцима планирали и организовао одбрану Крушевца од напада јединица народно-ослободилачке војске Југославије. Како је онда могло доћи до сусрета четника и Црвене армије, пре него што се Црвена армија сусрела са партизанским снагама? С тим у вези, постоје докази да је Штаб Драже Михајловића, а можда и сам Дража, дао налог својим командантима, када су јединице Црвене армије избиле на југословенску границу, да се кад год је то могуће ставе између јединица Црвене армије и Народно-ослободилачке војске, да се представе црвеноармејцима као ослободилачка војска и на тај начин унесе забуну код јединица Црвене армије и на што дуже време одгоде сусрет Црвене армије и Народно-ослободилачке војске. Захваљујући у основи слабој вези између јединица Црвене армије и Народно-ослободилачке војске, као и благовременом и планском повлачењу Немаца, четницима је у Крушевцу то успело.

О чему да је Расински партизански одред смрћу кажњавао сараднике Драже Михајловића, на сличан начин као што су то радиле четничке црне тројке, о споразуму расинских партизана и четника под командом Кесеровића о међусобном ненападању и подели интересних сфера, о сарадњи Немаца и четника тек од септембра 1943. године после капитулације Италије, о грађанском рату на овом подручју, као и о многим другим питањима које гшсац Стошић покреће у својој књизи, требало би да дају свој суд борци крушевачког краја, који најбоље знају. шта се, када и како догодило у току рата на овом подручју, јер циљ овог написана није анализа свега што Стошић износи у својој књизи.

Ова публикација је Зборник докумената до сада објављених на тему борби за ослобођење Крушевца октобра 1944. године, које је одабрао Координациони одбор секције ратних бригада при Општинском одбору СУБНОР-а Крушевац. Приликом коришћења ове публикације читалац ће вероватно наићи и на неке противречности и нејасноће, које су могле

настати као последица емотивног изношења (без претходне провере, као на пр. погинуло је 400 бораца, погинуло је 200 бораца), као и због тога што су се актери налазили на разним положајима и на разним местима, те је сваки од њих на исти догађај гледао из другог угла.

Претходне констатације односе се пре свега на сам дан 14. октобар 1944. године. Шта се тога дана догодило објашњено је у прилозима Средоја Урошевића, Блаже Јанковића, Кузмана Николића, Драгише Милошевића и других, који се објављују у овој публикацији.

Неспорно је да је Штаб II пролегерске дивизије издао наредбу својим јединицама да у 16,00 часова, 14. октобра 1944. године изврше напад на Крушевац, с циљем да се град ослободи. Издајући ту наредбу Штаб дивизије није био обавештен да су тога јутра снаге Црвене армије стигле у Сталаћ, Ћићевац и Варварин с једне и у Ђунис с друге стране. Највероватније је да су снаге Црвене армије стигле на те положаје знатно пре него што се очекивало. Јединице II пролетерске дивизије, које су одређене за напад на Крушевац, стигле су под борбом против четника, на своје полазне положаје. О томе постоји шема распореда тих јединица као прилог уз научни рад Блажа Јанковића, која се објављује у овој публикацији.

Није искључено да су Немци и четници сазнали за тај напад, па су ту чињеницу искористили да убрзају ток догађаја, пошто су они раније сазнали за нови иоложај Јединица Црвене армије. Немци, који су иначе планирали да се повуку из Крушевца, одмах предузимају мирно и несметано повлачење, а као своју заштиту осгављају четничке јединице под командом Драгутина Кесеровића.

Чим су Немци, између 10 и 11 часова, напустили Крушевац, четници који су остали у граду иод командом Драгутина Кесеровића вероватно ио налогу више команде, повезали су се са Црвеном армијом и иокушали да се представе као ослободилачка војска. Све то кратко је трајало, јер су јединице II пролетерске дивизије, у складу са наредбом Штаба дивизије, пошле у напад у заказано време, али су наишли на све слабији отпор четника. Уласком партизана у село четници су се масовно повукли.

Према томе, јединице Црвене армије су тога дана (14. октобра 1944. године) ушле у град пре партизанских снага, највероватније због слабих веза између њих.

Црвена армија је у Крушевац ушла без борбе, сем што су четници под командом Мирка Томашевића, из заседе покосили на Расини 18 црвеноармејаца. Својевремено је тим руским војницима био подигнут споменик, који је касније уклоњен. Сада се води акција да се тај споменик ускоро поново постави. Такође траба повести акцију да се у догледно време подигне споменик или пристојно спомен обележјс свим борцима погинулим за ослобођење Крушевца. прсма списку који се објављује у овој публикацији.

Надамо се да ће објављивањс оvs пуП.чикацијс омогч ћи 1 и грађанима крушсвачког краја да у много Јаснијем свеглу сагледају чињснице у вези ослобођења Крушевца. 14. октобра 1944. године.